

РОЗДІЛ 1.

Теорія та історія держави і права, історія політичних та правових
учень; конституційне та муніципальне право, філософія права

УДК 340 (340.12+340.15+341)

DOI: 10.31732/ 2708-339X-2022-04-10-16

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ: ПРИМАРНІ ГАРАНТІЇ

Француз А. Й.

Герой України, Заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи(юридична освіта)Університету економіки та права «КРОК»м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна

e-mail: anatoliyfj@krok.edu.ua

ORCID 0000-0003-2861-1252

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF BUDAPEST MEMORANDUM: ILLUSORY GUARANTEES

Frantsuz A.J.

Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine Doctor of Laws Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work (Legal Education) , "KROK" University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine,

e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua

ORCID: 0000-0003-2861-1252

Анотація. Розгляд питання Будапештського меморандуму, офіційна назва якого є «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї» в реаліях сьогодення викликане саме воєнним вторгненням на територію суверенної української держави з боку її східного сусіда «російської федерації», яка окрім вторгнення декларує ще й погрози застосування ядерної зброї на шляху реалізації своїх підступних імперських амбіцій. З проголошенням Незалежності вже історичною датою стало 24 серпня 1991 року, проте сусідні держави не поспішали визнавати кордони нової держави. Першочерговим питанням став ядерний потенціал України - третій у світі після Сполучених Штатів Америки та «росії». Під тиском провідних країн світу Україна проявила слабкість, а саме відмовилася від зброї та приєдналася до списку без-ядерних держав, а тому черговою історичною датою стало 5 грудня 1994 року, коли такий курс був закріплено юридично. З початком повномасштабної війни 24 лютого 2022 року з обстрілами, з ракетними атаками по цивільному населенню, руйнацією об'єктів критичної інфраструктури стала зрозумілою політика подвійних стандартів і забуте роками питання Будапештського меморандуму знову актуалізувалося. В межах даної наукової статті ми досліджуємо теоретико-правові аспекти цього феномену українського державотворення, звертаємо увагу на його юридичне значення та основні складові елементи. Особливої уваги заслуговують гарантії безпеки надані Україні державами-гарантами в ході його підписання для утримання від територіального проникнення. Зрозуміло сьогодні, що таке роззброєння знизило рівень захищеності території населення та стало причиною порушення її територіальних кордонів, а держави-гаранти вищезазначеного Меморандуму, декларують свою неспроможність ефективного захисту, штучну надуманість претензій і питань до України, щодо утримання даної зброї.

Ключові слова. Будапештський меморандум, Україна, Угорщина, порівняльно-правовий аналіз, гарантії безпеки, зовнішні функції.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.:10.

Abstract. Consideration of the issue of the Budapest Memorandum, the official name of which is "Memorandum on Security Guarantees in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons" in today's realities is caused precisely by the military invasion of the territory of the sovereign Ukrainian state by its eastern neighbor the "Russian Federation", which, in addition to the invasion, also declares threats to use nuclear weapons on the way to realizing its insidious imperial ambitions. With the declaration of Independence, August 24, 1991, became a historic date, but the neighboring states were in no hurry to recognize the borders of the new state. The primary issue was the nuclear potential of Ukraine - the third in the world after the United States of America and "Russia". Under the pressure of the leading countries of the world, Ukraine showed weakness, namely, it gave up weapons and joined the list of non-nuclear states, and therefore December 5, 1994, became another historical date. the year when such a course was

legally established. With the beginning of a full-scale war on February 24, 2022, with shelling, with missile attacks on the civilian population, the destruction of critical infrastructure facilities, the policy of double standards became clear and the issue of the Budapest Memorandum, forgotten for years, became relevant again. Within the scope of this scientific article, we examine the theoretical and legal aspects of this phenomenon of Ukrainian state formation, pay attention to its legal significance and main constituent elements. Special attention should be paid to the security guarantees given to Ukraine by the guarantor states during its signing to prevent territorial intrusion. It is clear today that such disarmament has reduced the level of protection of the territory of the population and has become the reason for the violation of its territorial borders, and the guarantor states of the above-mentioned Memorandum declare their inability to provide effective protection, artificially contrived claims, and questions to Ukraine regarding the retention of these weapons.

Keywords. Budapest Memorandum, Ukraine, Hungary, comparative legal analysis, security guarantees, external functions.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 10.

Постановка проблеми. Звертаючись і осмислюючи минуле із прикрістю усвідомлюється, що Захід, визнавши Незалежність, дав Україні надію, але гарантії у переважній більшості виявились марними. За своє ядерне роззброєння Україна отримала реальну війну, тисячі убитих і поранених, знищення міст і сіл, бідність і поневіряння своїх громадян по всьому світу. Рахунок іде на мільйони. Ось про що Будапештський меморандум і його мотиви перед Україною. Його зумисно, підло нав'язали споконвічно мирному українському народу. З отриманням Незалежності більшість цивілізованих держав світу першочергово інтересувало питання ядерного потенціалу України, який був отриманий у спадок від радянського союзу. Піднімаючи питання про значення та необхідність підписання Будапештського меморандуму сьогодні не викликає ніяких сумнівів у його тіньовій стороні підписання. Оскільки відмова від статусу ядерної держави значно знизила поріг чутливості України до зовнішніх загроз, які сьогодні диктують свої умови на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для повноти дослідження даної наукової статті в ході написання були використані праці Д. Редька, К. Коваль, Ж. Завальної, О. Їжака, Б. Тарасюка, М. Олійника, а також національні та міжнародні законодавчі акти.

Основною метою даної наукової статті є дослідження і порівняльно-правовий аналіз теоретико-правових аспектів Будапештського меморандуму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Учасниками Будапештського меморандуму офіційною назвою якого є «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї» виступило 4 держави - Україна, росія, США, Велика Британія три з яких є гарантами дотримання та виконання його положень. Щодо Франції та Китаю, як представників країн з ядерною зброєю, маємо сказати, що мало місце висловлення гарантій Україні у формі дипломатичної ноти на додачу до меморандуму, що не можна оцінювати більше, ніж дипломатична солідарність, на відміну від країни, яка впевнено стоїть на шляху до статусу міжнародного лідера.

Практично 5 грудня 1994 року для українських громадян до 24 лютого 2022 року ця дата і подія не мали ніякого значення, у більшості випадків на неї не звертали увагу. Проте після введення воєнного стану, з обстрілами, із загибеллю і замордовуванням окупацією громадян країни, бомбардуванням мирних жителів, знищенням життєво важливої інфраструктури та житла, а головне погрози Україні про можливе застосування у цій війні ще й ядерної зброї, стали причиною підняття важливого питання реальної ціни так званого меморандуму. Парадоксально, що Україна, яка успадкувала третій у світі ядерний потенціал, добровільно під контроль держав-гарантів віддала його практично на користь сьогоденній державі-терористу. Результат сьогодні страшний для України і всього світу.

Звертаючись сьогодні у контексті зовнішніх функцій держави, не можна обійти злополучний Будапештський меморандум, який відіграв злу роль у формуванні

зовнішньополітичної діяльності України. Досліджуючи даний історичний документ, який практично змінив реальність усієї України, варто відмітити коло охоплення його питань, він складається з невеликих абзаців: перший відповідає за питання незалежності кордонів та суверенності; другий за підтвердження держав-гарантів в їх зобов'язанні утримуватися від загрози силового використання проти територіальної цілісності чи ж політичної незалежності України, а головне, що ніяка їх зброя ніколи не буде мати місце використання проти України, виняток з цілей оборони; третій містить питання утримування від економічного тиску для підкорення своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних їй суверенітету, і таким чином отримати переваги; четвертий відповідає за зобов'язання гарантів домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні, як державі, що не володіє ядерною зброєю, у випадку акту агресії або факту погрози використання ядерної зброї; п'ятий присвячений частині підтвердження зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти держав, що їй не мають, крім випадків нападу на них самих, їх території, території їх союзників з боку держави, що володіє ядерною зброєю; шостий, на наш розсуд, є провідний, адже на випадок застосування таких протокольних зобов'язань, виникатиме послідує питання, який буде алгоритм тоді дій, досліджуваний документ дає нам відповідь, що будуть проводитися консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої виникатиме питання виконання цих зобов'язань [1]. Таким чином можемо констатувати, що держави, які виступили так званими гарантами, ніяким чином не ризикували підписуючи такий не однозначний міжнародний документ, що практично став вироком для України у реаліях сьогодення, адже проведення консультацій, як можемо вбачати, не означає застосовувати усі можливі в рамках міжнародного права засоби на допомогу державі в протистоянні агресору.

Консультації на нашу думку, є фазою інертної допомоги, яка у часи воєнного стану є не просто недієвою, а з елементами удаваності.

Виходячи з цього, на нашу думку, доречно приділити увагу юридичному значенні меморандуму. Зокрема, аналізуючи думку К. Коваль, яка доречно відзначає:

«Меморандум – є документом, який засвідчує наміри сторін, позиції держав (якщо ми розглядаємо Меморандум в якості дипломатичного документу), аналіз окремих положень, інформація, яка надається інвесторам (у випадку інвестиційного Меморандуму). Тобто маємо узагальнити, що Меморандум – це не той документ, який має юридичну силу, як договір або угода, та юридичні наслідки, у разі не виконання окремих положень документу» [2].

Поряд з тим маємо відмітити, що Будапештський меморандум не було ратифіковано жодною стороною, що з юридичної точки зору не може вважатися таким, що вступив у дію та містить у собі настання прав і обов'язків. Виникає логічне запитання, чому? Жахливі наслідки – результат.

Згаданий автор К. Коваль порівняла його з поширеним в дипломатії комюніке, тобто це документ, який підписується сторонами після проведення переговорів або зустрічі, просто для фіксації міждержавної зустрічі, а не демонстрації домовленостей чи виникаючих між державами обов'язків. Меморандум, звичайно, інша річ в якості дипломатичного терміну, але теж не договір і не угода [2].

В продовженні наукового дослідження звертаємося до пояснень екс міністра закордонних справ Б. Тарасюка, який зазначив, що «цей меморандум був зареєстрований належним чином в ООН, відповідно до статті 102 Статуту ООН. Як міжнародний договір він не втрачав і не втрачає своєї юридичної сили. Будь-який чинний міжнародний договір, а меморандум є чинним міжнародним договором – підлягає виконанню його сторонами. Таким чином, немає ніяких підстав ставити під сумнів юридичну природу меморандуму» [3]. В першу чергу звертається увага на факт, що під меморандумом трактується поняття договору, хоча це не відповідає реаліям.

Заради справедливості нам варто звернути увагу на те, що, наприклад, автор Ж. Завальна говорить, відходячи від аналізів діючих на сьогодні документів, що називають меморандумами, вони укладені на добровільній основі з фіксацією волі сторін, які беруть участь у даних відносинах. Беручи до уваги відсутність імперативних приписів в положеннях та у призначенні, можна розглядати його як форму договірної регуляції відносин [4, с. 53]. Тобто, даний автор зазначає, що меморандум є формою договірних відносин, проте на противагу Б. Тарасюку не говорить, що це безпосередньо договір. Більше того, Ж. Завальна згадує Віденську конвенцію, яка не дає нам чіткого тлумачення міжнародних угод, а саме які юридичні, а які ні. Проте меморандум досить часто використовується на політичному чи моральному рівнях, але для того щоб він мав юридичну силу, необхідна його ратифікація сторонами учасниками. В інакшому випадку меморандум не породжує юридичних наслідків його недотримання. Меморандум може мати місце на переддоговірному етапі чи ж продовженням укладених угод їх конкретизації чи уточнення [4, с. 55].

Б. Тарасюк також згадує що українська сторона наголошувала на необхідності ратифікації, проте США та росія відмовлялася від юридичної обов'язковості цього документу [3]. Виходячи з цього, виникає логічне запитання – чому умови формувалися саме гарантами, адже відбувалася ліквідація потенціалу могутності, умови мала ставити держава, яку «безозброюють» для того, аби не мати в майбутньому проблем з безпековим сектором. Чому такі вкрай невигідні умови підтрималися і процес не припинився, як в свій час вчинив президент В. Янукович з євроінтеграцією України, коли шлях було пройдено, залишалася «церемонія посвятити», проте сталася різка зміна вектору політики і тим самим відмова від колись заданого курсу, як пріоритетного, те ж саме повинно було мати місце і в питанні ядерної зброї. Навіщо підписувати документ, який не має ніякого значення, за

виключенням протокольного, і нищити себе як могутню державу із самого початку. Курс на незалежність було вкрай важким для України і, отримавши її у 1991 році, ми мали напрямок не на розвиток, а навпаки. Відносини з росією, як показує історія, ніколи не були дружніми, беручи період як до 1991 року, так і після. Завжди мали місце непорозуміння і подвійні стандарти, і віддавши на її користь третій у світі потенціал, аналізований меморандум можемо назвати договором «купівлі-продаж» на вкрай не вигідних умовах, з удаваністю правочину з жахливими трагічними наслідками.

В продовженні сентенцій Б. Тарасюка, вкрай необґрунтованим був вислів – хоч документ і не передбачав ратифікації, проте рівень його підписантів три президента і один прем'єр-міністр був вже значним. [3]. Проте, чи важливе значення має рівень підписантів, коли відбувалося знищення лідерських засад України і тодішній президент Л. Кучма це допустив. Однозначно, питання ядерної зброї та як Україна буде її зберігати і використовувати, активно піднімалось ще за часів президенства Л. Кравчука, проте Л. Кучма міг відмовитися чи ж вплинути на умови, які у випадку загострення конфлікту мали б активно забезпечувати надання військового захисту, але не консультування. Більше того, звертаючи увагу і на переклади даного документу, а саме назву, доцільно звернути увагу і на те, що в англійській версії документа має місце не «гарантії», а «assurances», що в перекладі означає «запевнення» [5]. Насправді гарантіями це вкрай важко назвати, скоріше, як вдало пише О. Їжак, зобов'язаннями. Згадуючи Віденську конвенцію, О. Їжак в питанні правового значення, на противагу вище зазначеним авторам, пише: «будь-яка підписана державами відповідно до міжнародного права угода є договором, незалежно від назви (стаття 2, пункт «а»). З погляду міжнародного права, Будапештський меморандум – це договір, незалежно від назви «меморандум» і кваліфікації його предмета як «запевнення» в англійській версії документа. Навіть якби документ називався «меморандумом про взаєморозуміння», а його предметом були

«обіцянки», то, будучи підписаним так, як він був підписаний, він однаково залишився б міжнародним договором» [6,7].

Зокрема, можемо сказати про правове значення Будапештського меморандуму, про гарантії безпеки, які мали би відображати уявлення про те, що зовнішні гарантії повинні забезпечувати безпечно та комфортно існування на практиці, на жаль, все це фікція. Ослабивши Україну, таким чином були створені можливості до територіального вторгнення з боку росії. Наслідки можуть бути непередбачуваними для всього людства.

Актуально зазначає О. Їжак, що є важливий аспект питання про гарантії, що виходить за рамки Будапештського меморандуму. США, Велика Британія, Німеччина, інші впливові країни неодноразово давали численні сигнали та обіцянки Україні, що реформи за західними моделями і відкритість щодо Заходу є досить надійними гарантіями безпеки та національного успіху. Виявилося, що це не так. Тепер в бік України лунає, що реформи потрібні їй самій, а країни, які є взірцями цих реформ, не мають перед нею невиконаних зобов'язань. Юридично це сумнівно, а морально – злочинно. Потрібно згадати, що восени 2017 року в Атлантичній раді США, впливовому аналітичному центрі, відбулися дискусії про надання Україні зброї для захисту на той час від російської агресії. Переважала думка, що хоча Будапештський меморандум не зобов'язує США надавати Україні військову та військово-технічну допомогу, він накладає певні моральні зобов'язання. Хоча моральні зобов'язання не були кодифіковані в Будапештському меморандумі, але вони посприяли отриманню Україною американської та західної військової допомоги, але питання, яке стосується обсягу, необхідності на часі.

Порівнюючи Україну з її державою-сусідом Угорщиною, яка першочергово діє виходячи з власних інтересів, Україна таким підходом не характеризується, вона має кимось керуватися та бути залежною,

адже такі маневри, як її сусід, керманічі України не демонструють. Доказом таких маневрів може послугувати активне застосування права вето Угорщиною в питанні застосування санкцій проти росії. Як вдало пише М. Оліярник, Угорщина в питанні санкцій виступає гальмом Європарламенту [8]. Виникає питання, в чому інтерес Угорщини, чи це політична солідарність до росії. Але враховуючи, що Угорщина звикла діяти у своїх інтересах, там, де можна отримати користь, вона її бажає отримати, тому навряд чи солідарність. Те ж саме стосується і накладення санкцій, як зазначає М. Оліярник, процес ухвалення рішень у Європейському Союзі передбачає однаковість усіх його членів, саме це дає таким країнам як Угорщина блокувати не лише не вигідні їм законодавчі ініціативи, але в обмін поступки виторгувати для себе чимало вигод [8].

Повертаючи до питання Будапештського меморандуму, Д. Редько доречно наводить факти, на які ніхто не звернув уваги у час підписання, відмовившись від ядерної зброї, Україна тоді не домовилася з партнерами щодо конкретного механізму реалізації гарантій безпеки нашої держави з боку країн-гарантів. Механізм компенсації Україні за відмову від третього у світі ядерного потенціалу не був передбачений та встановлений. Мабуть, якби Україна наполягала на ухваленні документа, який би відображав механізм захисту територіальної цілісності та суверенітету України, такий документ був би розроблений і прийнятий. Меморандум – це взагалі документ, який за визначенням нічого не вимагає, а лише роз'яснює. Але він цілком може послужити основою для подальших переговорів, у яких сторони повинні керуватися духом Меморандуму та взятими на себе моральними зобов'язаннями [9].

На протигагу вище згаданим авторам, І. Соломко наводить абсолютно інші дані, за якими можемо допустити, що відбувся своєрідний договір «купівлі-продажу». Так, І. Соломко згадує слова С. Пайфера, дипломата, який безпосередньо брав участь у процесі підписання та розробки в цілому аналізованого Меморандуму. Так він

говорить, що США, побоюючись, що усі ці ядерні боєголовки будуть направлені проти США, поставили завдання ліквідувати на їх думку ворога в обличчі України, одним з аргументів була і неспроможність України до безпечного утримання та створення необхідних умов для зброї такого рівня. І. Соломко також згадує запропоновані США 100 млн доларів на ліквідацію ядерного потенціалу, сума якої під час спілкування із журналістами зросла до 150 млн. В цілому, витрати на ліквідацію української ядерної зброї лягли на плечі США [10]. Проте, як можемо аргументувати окреслюючи зазначене, ліквідація третього у світі ядерного потенціалу відбувалася на умовах практично продажу. Поряд з цим можемо

здогадуватись, чому документ такого рівня не було ратифіковано, чому не створювалися алгоритми про механізми реалізації таких гарантій. По тій причині, що сам документ був чистою формальністю, і наші думки щодо удаваності правочину лише підтверджуються. **Висновки.** Таким чином, навіть якщо і допускати синтенції правового пояснення та значення Будапештського меморандуму, то на практиці гарантії безпеки, які мали би відображати уявлення про те, що зовнішні гарантії повинні забезпечувати безпечне та комфортне існування, є примарні. Ослаблення України дало підстави до територіального вторгнення країни-агресора, стало причиною жахливих наслідків.

Література:

1. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 16.11.1994 року. № 995_098. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (дата звернення 21.01.2022)
2. К. Коваль Про меморандуми URL: <https://blog.liga.net/user/ekoval/article/24351>. (дата звернення 21.01.2022)
3. Б. Тарасюк Ставити під сумнів юридичну природу Будапештського меморандуму немає підстав. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3122450-staviti-pid-sumniv-uridicnu-prirodu-budapestskogo-memorandumu-nemae-pidstav-tarasuk.html>. (дата звернення 21.01.2022)
4. Завальна Ж. (2015). Договір чи Меморандум: бути чи здаватись? Форум права. 2015. №2 С. 52-57 URL:http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_10.pdf (дата звернення 21.01.2022)
5. Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf>. (дата звернення 21.01.2022)
6. О. Їжак Будапештський меморандум: угода про вічні цінності. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/budapestskiy-memorandum-ugoda-pro-vichni-cinnosti>. (дата звернення 21.01.2022).
7. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 14.04.1986 року. № 995_118. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text. (дата звернення 21.01.2022).
8. М. Оліярник У ЄС придумали, як позбавити Угорщину Росії. URL: <https://zaborona.com/u-yes-prydumaly-yak-pozbavyty-ugorshhynu-rosiyi/>. (дата звернення 21.01.2022)
9. Д. Редько Будапештський меморандум: механізм допомоги Україні. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3409557-budapestskij-memorandum-mehанизm-dopomogi-ukraini.html>. (дата звернення 21.01.2022)
10. І. Соломко Річниця підписання Будапештського меморандуму: чому відрізняються українська та англійська назви документа? URL: https://ukrainian.voanews.com/a/budapest_memoramndum_richnistya/6338818.html. (дата звернення 22.01.2022)

References:

1. Nuclear Non-Proliferation Treaty (1994), available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (Accessed 22 January 2022)
2. Koval, K. About Memorandums, available at: <https://blog.liga.net/user/ekoval/article/24351> (Accessed 22 January 2022)
3. Tarasuk, B. There is no reason to question the legal nature of the Budapest Memorandum, available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3122450-staviti-pid-sumniv-uridicnu-prirodu-budapestskogo-memorandumu-nemae-pidstav-tarasuk.html> (Accessed 22 January 2022)

4. Zaval'na, G. (2015), *Agreement or Memorandum: Be or Capitulate?* *Forum Prava*. V.2. pp.52-57. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_10.pdf (Accessed 22 January 2022)
5. *Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, Available at: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf> (Accessed 22 January 2022)
6. Iyjac, O. *Budapest Memorandum: Agreement about eternal values*, Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/budapeshtskiy-memorandum-ugoda-pro-vichni-cinnosti> (Accessed 22 January 2022)
7. *Vienna Convention on the Law of International Treaties* (1986), Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (Accessed 22 January 2022)
8. Oliyarnik, M. *The EU has come up with a way to rid Hungary of Russia*, Available at: <https://zaborona.com/u-yes-prydumaly-yak-pozbavyty-ugorshhynu-rosiyi/> (Accessed 22 January 2022)
9. Red'ko, D. *Budapest Memorandum: mechanism of Ukraine's support*, Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3409557-budapestskij-memorandum-mehanizm-dopomogi-ukraini.html>. (Accessed 22 January 2022)
10. Solomko, I. *Anniversary of the signing of the Budapest Memorandum: why do the Ukrainian and English names of the document differ?* Available at: https://ukrainian.voanews.com/a/budapest_memoramdum_richnistya/6338818.html. (Accessed 22 January 2022)

Стаття надійшла до друку 31.01.2022